

Љиљана Константиновић

ИСТОРИЈСКИ ПОРТРЕТ У СРПСКОМ СЛИКАРСТВУ XIX ВЕКА*

Човек — људско биће — одувек је био у центру пажње стваралаца. Занимљив по својим особинама, физичким, психичким, карактерним, привлачио је и уметнике као мотив од најстаријих времена до данашњих дана. Пролазећи кроз разне фазе друштвеног развоја — од најпримитивнијег друштва до данашњег високоцивилизованог, уметници инспирисани вечитом темом — људским бићем — исказивали су својим остварењима и своја схватања о вредностима човека, о његовим карактеристичним особинама, обликујући их у разним уметничким видовима, остављајући за собом сведочанства тих својих схватања, али и схватања једне средине у одређеном тренутку историјског развоја друштва.

Човек је фасцинирао уметнике не само својим особинама већ и својим делатностима, својим радом, акцијама, емоцијама, идејама, те је тако постајао мотив уметникове инспирације и уметниковог стварања и у таквом контексту.

Непрегледан је низ примера у историји уметности који сведоче о темама где је човек главни актер догађаја или где је присутан као нешто сасвим разумљиво и неопходно.

Поред једног оваквог општег тумачења човекове присутности и неопходности као теме у уметничком стварању, посебно је занимљиво питање уметничког обликовања изузетних личности, које су се по неким својим особинама или функцијама издвајале из низа својих савременика, које су често снагом свога духа или храброшћу у кључним и преломним тренуцима историјског развоја једне нације одиграле улогу предводника, остајући на тај начин у трајној успомени.

Још у најстаријим цивилизацијама, уметници су са посебном пажњом и на посебан начин креирали портрете таквих личности, а јасно је да су степен развоја друштвених односа и стилска оријентација одговарајуће епохе били одлучујући за уметничку креацију, а не само осећање уметника. На тај начин пратимо кроз периоде и периоде портрете значајних личности — владалаца, људи од пера и науке, великих уметника, који су сликани и вајани са посебном пажњом, на начин који је углавном одговарао одређеном тренутку.

Наша ужа тема, „Историјски портрет у српском сликарству XIX века“, уклапа се у проблематику развоја историјског портрета уопште, али као један територијални и хронолошки одељак има и своје специфичности, о којима ће овде бити речи.

* Предавање одржано у просторијама Галерије Српске академије наука и уметности 1972. године поводом изложбе „Историјски портрет у српском сликарству XIX века“.

Питање да ли је потребно историјски портрет издвајати као посебну сликарску врсту у оквиру портретског сликарства XIX века није неосновано. С обзиром на то да је реч о периоду када се у већ релативно развијеном српском друштву са утицајним, економски јаким грађанским слојем, портретско сликарство уводи тако рећи у све куће, када то више не представља привилегију само јаким и моћним, који поред могућности за плаћање сликања портрета имају и објективних потреба за тим — какве су разлике које су довеле до одлуке да се портретско сликарство — историјско, издвоји као посебна сликарска врста?

Посматрано унатраг, историјски портрет — у овом случају владарски портрет — негован је и у средњовековном српском сликарству, и већ тада је имао одређене типичне и својствене елементе, карактеристичне за тај сликарски мотив, те се питање о посебности овога мотива није никада ни постављало.

После пропасти српске средњовековне државе, са стварањем нових услова за живот српског народа на територијама Хабсбуршке монархије, улогу народних представника задржава више свештенство по традицији и устаљеном обичају из времена турске владавине у старој постојбини. То је уједно и друштвени слој нашег XVIII века чији су нам портрети у већем броју остали сачувани. Међутим, овде није реч о настављању прекинуте традиције у смислу ликовне повезаности, у смислу неговања традиције или континуираног развоја одређене ликовне концепције, али је свакако присутна идеја о потреби за „овековечавањем“ ликова људи значајних за опстанак српског живља у овом времену, као што је била присутна жеља и потреба средњовековних владара да кроз манастирско сликарство оставе и своје ликове потомцима.

Историјски портрети XVIII века одликују се репрезентативношћу, понекад и великим форматом, а концепцијски су везани за репрезентативне портрете средњоевропских аутора, првенствено аустријске.

У чему је специфичност историјског портрета у српском портретском сликарству XIX века?

Територијална подвојеност српског живља почетком XIX века у Хабсбуршкој монархији и Београдском пашалуку стварала је одређену неуједначеност у развоју опште, па и у развоју ликовне културе. Почетком века развијенија средина у данашњој Војводини, примајући европске обичаје, убрзо је стекла и навику портретисања. Међутим, политичка зависност стварала је специфичне услове за развој портрета. Тачније речено, портрет нема ону намену коју је стекао у Кнежевини Србији на самом почетку њеног стварања, изузев у случајевима портретисања највишег клера (сл. 1), који се идентификује на неки начин са представницима народа у Србији — са владоцем. Тако је историјски портрет на овоме подручју веома често, посматран са формалне стране, у оквирима концепције обичног грађанског портрета. Човек — не било који човек, већ одређена личност која се нечим издваја од мноштва осталих људи, постала је у овом случају мотив који је предмет ликовне транспозиције у одређеном временском раздобљу и стилској фази. Нарочито је био чест случај да је при портретисању личности значајних за развој културне историје, личности које су заправо стварале културну историју и које се убрајају у великане нације, коришћена концепција блиска концепцији грађанског портрета.

Ситуација јужно од Саве и Дунава сасвим је другачија. Стварањем аутономне државе — Кнежевине Србије, додуше хронолошки нешто касније, са владарем на челу, са веома разгранатом владарском породицом, са управним апаратом, са низом личности које су имале одређене функције и утицај на развој државе, створени су и предуслови за развој репрезентативног историјског портрета. То је и био разлог, већ раније уочен од неких историчара уметности, што је оваква Србија била погодно тле за развој историјског портрета, односно што су војвођански сликари тек са преласком у Србију могли развијати ову делатност, реализујући истовремено и одређен тип историјског портрета који је то и по својим формалним одликама (сл. 2).

Пратећи историјско портретско сликарство кроз цео XIX век, у стању смо да уочимо све промене које су биле неминовне с обзиром на промене стилских оријентација које су се догађале у том периоду. Истовремено смо у стању да констатујемо и извесне сталне особине, које су увек присутне и које су таквог карактера да су везане за суштину — за садржину сликане теме — за однос сликара према одређеном моделу, с једне, и захтев наручиоца, са друге стране.

Из свега до сада изложеног види се да се под називом „историјски портрет“ јављају две категорије портрета. Прва, која је то по својој садржини, дакле, насликаној историјској личности и по својим формалним одликама: формату, репрезентативности аранжмана, ставу фигуре, атрибутима који сасвим одређено указују на ранг, положај, значај насликане личности, богатству одеће, раскоши материјала. Целокупан приступ је такав да недвосмислено говори о значају портретисаног. Спретним аранжманом сликар је био у стању, рекли бисмо, да исприча историјску причу везану за одређену личност. Уколико је све то постигнуто изразитим ликовним језиком, срећном, надахнутом повезаношћу ликовног и садржинског, тада су оваква дела уједно и остварења високог уметничког нивоа (сл. 3).

Другој категорији историјских портрета припадају портрети који су то без сумње по својој садржини. Наиме, портретисане личности су од таквог значаја да се развој нације без њиховог учешћа не може ни замислити. Међутим, читав низ ових портрета по концепцији се не разликује или се мало разликује од концепције грађанског портрета. Композиционо, они су решени без икаквих претензија за репрезентативношћу, као обична погрсја, често чак и са извесном дозом интимног доживљавања (сл. 4).

Јасно је да је садржински, а не садржински и формални моменат одиграо одлучујућу улогу у прихватању заједничког термина „историјски портрет“ и да је у томе ближа одредница била садржина. Јер, сматрамо да је немогуће говорити о историјском портрету у српском сликарству XIX века узимајући у обзир само формалне одлике — наравно, поред садржинских, већ да је садржина, без обзира на концепцијски приступ, без обзира на техничку реализацију, одлучујућа.

Да бисмо поткрепили овај свој став, навешћемо примере где су мање значајне личности на портретима композиционо решаване на веома репрезентативан начин (сл. 5), док су портрети владара решавани веома једноставно, као грађански портрети, па чак и крајње интимно (портрети кнеза Милоша од Павела Ђурковића или портрет кнеза Милана

Обреновића од Буре Јакшића). Међутим, значај и једних и других остаје онакав какав је, без обзира на репрезентативност портрета. Све ово говори у прилог тези да је заиста могуће решавање историјског портрета и на један и на други начин, што ниуколико не утиче на чињеницу да је и у једном и у другом случају реч о историјском портрету, односно да сваки репрезентативно решен портрет не мора бити и историјски а сваки историјски портрет не мора бити решаван на репрезентативан начин.

Посебно је питање због чега се и када иста личност слика на разне начине. Читав низ околности утицао је на избор наручиоца или одлуку сликара које композиционо решење да користи. Потребе су биле различите — декорисање дворова, резиденција функционера, разних државних институција захтевало је крајњу репрезентативност. Често је и сам наручилац желео да својој породици и потомцима остави сведочанство о своме значају и својој моћи кроз породични али веома репрезентативан портрет, као што је случај са портретом Јеврема Грујића од Стеве Тодоровића.

И тако, да не набрајамо многобројне сличне разлоге који су наметали потребу за сликањем историјских репрезентативних портрета, а нарочито у младој, тек стасалој Србији, која је постепено хватала корак са остатлим европским нацијама, па и у погледу сликања својих народних првака, то је био основни разлог што се у Србији све више неговао историјски портрет репрезентативног карактера.

Међутим, чест је случај да су исте личности портретисане у више махова (Вук Караџић, Стефан Стратимировић, Милош Обреновић и многи други), тако да нам је остао читав низ портрета једне исте личности конципираних на један или други начин, у зависности од жеље наручиоца, или потребе, боље речено, од намене, а понекад и од спонтаног доживљаја самога уметника, фасцинираног одређеном личношћу. Па ипак, то је увек та иста личност — од истога значаја за нашу политичку или културну историју.

Поставља се питање због чега се ова тема није обухватила термином „Портрет историјских личности у српском сликарству XIX века“, који би некемо можда изгледао логичнији.

Ако би се прихватило мишљење да је „историјски портрет“ погрешан термин — иако је у нашој стручној литератури одомаћен исто као и „историјска композиција“, при чему се мисли на насликани историјски догађај, а не да би сама та слика била историјска (аналогно томе и портрет) — сматрамо да би термин „Портрет историјских личности у српском сликарству XIX века“ означавао нешто сасвим друго, што није било предмет проучавања у овом случају, јер би сам по себи намећао потребу за проучавањем личности, њиховог рангирања у смислу значаја за нашу историју, а тек у другом плану проучавање портрета као одређене сликарске врсте, као могућности и начина сликарских реализација.

Нас је, међутим, занимала појава сликања таквих личности као једне сликарске теме — као целине, као мотива, без обзира на ранг и историјско место сваке поједине личности — дакле, као једног сликарског феномена — како су сликари кроз цео XIX век савладавали ову материју, решавали ову тему или били принуђени посебним захтевима наручилаца да проналазе концепцијска решења којима би задовољили и њихове жеље али и себе као уметнике ствараоце. Нас је, даље, занимало у којој

мери је ова сликарска врста доживљавала трансформације током века узимајући у обзир све одлучујуће компоненте које су утицале на њен развој.

Самом термину „историјски портрет“ може се, можда, замерити извесна лингвистичка непрецизност; међутим, у нашој стручној терминологији за сада нисмо могли наћи адекватнији израз за овај појам односно гему, што не искључује могућност да ће нам лингвисти можда помоћи да ово питање успешније решимо и нашу науку — историју уметности — обогатимо прецизнијом терминологијом.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ В СЕРБСКОЙ ЖИВОПИСИ XIX ВЕКА

Человек — разумное существо, испокон веков находился в центре внимания художника — творца. Необозрим ряд примеров в истории искусства, свидетельствующих о том, где человек — главный актер событий или где он находится как что-то совершенно поясное и необходимое. Особенно интересно изучение портретов выдающихся личностей, исторических лиц, которые не только своим физическим, но и психическим и характерными особенностями очаровывает художника.

Исторический портрет в сербской живописи XIX века выделяется как особый художественный вид, с определенными специфичными чертами, являющимся результатом тех условий в которых находилось сербское население.

Надо отметить две категории исторических портретов: портреты, те которые как по содержанию так и по формальной обработке — репрезентативные и портреты, которые по своему значению, и по своему содержанию, по концепции в связи с гражданским портретом XIX века.

Для подкрепления этой тезы приводим много примеров, где исторические портреты одних и тех же лиц, написаны тем или иным способом.

Исторические портреты не должны быть обязательно репрезентативными по своим формальным отличиям, а портреты репрезентативные не обязаны быть историческими в какой мере они не являются историческим содержанием.

Лиляна Константинович

Арса Теодоровић: Кирило Живковић, епископ пакрачки
(Својина Повјесног музеја, Загреб)

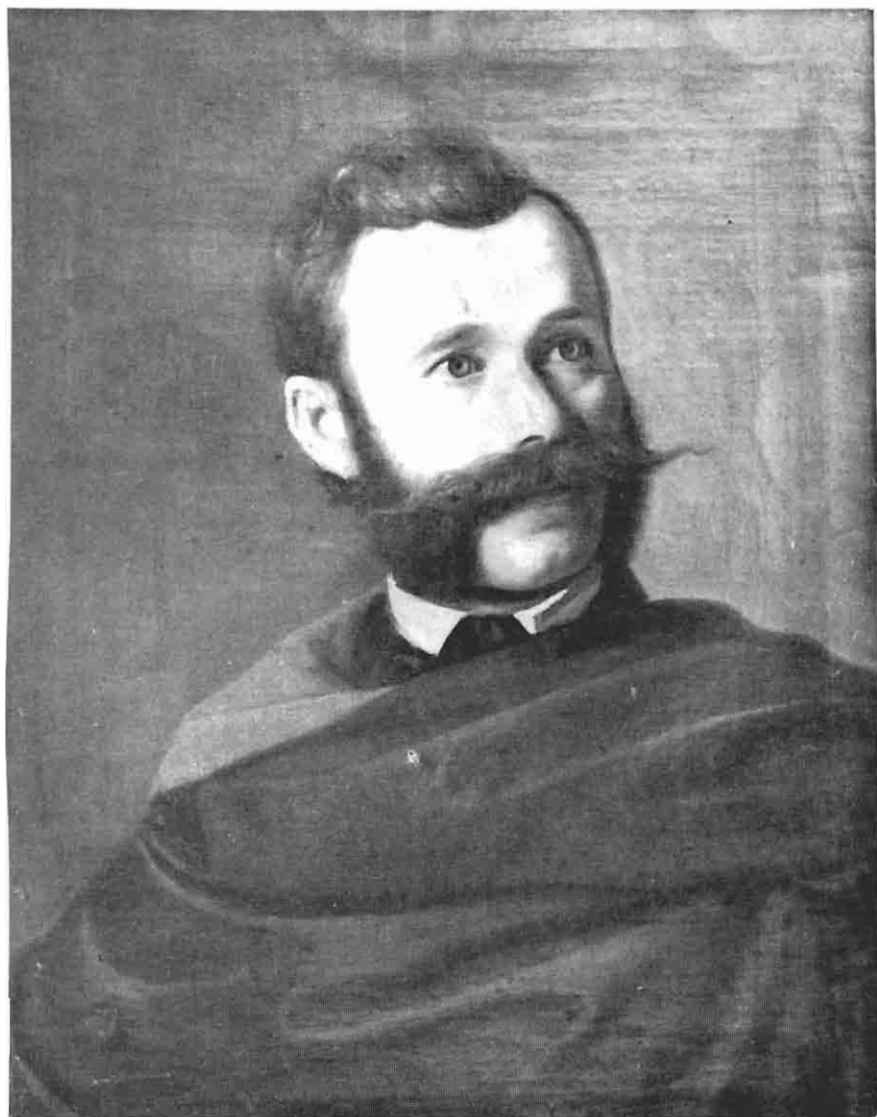

Јован Поповић: Кнез Михаило Обреновић
(Својина Народног музеја, Београд)

Јован Поповић: Војвода Стеван Књићанин, вођа српских добровољаца
у борбама 1848 — 1849. године
(Својина Српске православне црквене општине, Панчево)

Новак Радонић: Светозар Милетић, вођа Срба у Војводини
(Својина породице Милетић, Нови Сад)

Ђура Јакшић: Поручник Варјачић, ађутант кнеза Михаила Обреновића
(Својина Народног музеја, Београд)